

DÜNYA COĞRAFYA LİTERATÜRÜNE GİREN TÜRKÇE TERİMLER KONUSUNDA ETİMOLOJİK BİR ARAŞTIRMA

 Mehmet Akif CEYLAN^a

Öz

Türkiye’de bugüne kadar coğrafi terimlerin kökeni (etimolojisi) konusunda maalesef müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Bu sebeple makalenin öncelikli amacı, coğrafi terimlerin kökeni konusunda akademik anlamda bir farkındalığın oluşturulmasına katkı sağlamaktır. Çünkü coğrafya biliminin çok zengin kavram ve terim birikimine sahip olması, her türlü yazılı ve sözlü coğrafi anlatımda onlarca farklı terimin kullanılması konunun önemini artırmaktadır. Makalenin hazırlık aşamasında yerli ve yabancı alanyazın oldukça ayrıntılı bir şekilde gözden geçirilmiş, uluslararası yayınlarda etimolojik olarak Türkçe olduğu belirtilen coğrafi terimler ayırt edilmiştir. Şüphesiz makalede ele alınanlardan başka henüz ulaşılamayan ve daha yerel kullanılan Türkçe coğrafi terimler de mevcuttur. Çalışmada dünya coğrafya literatürüne giren ve halen uluslararası literatürde kullanılan Türkçe balkan, barkan, bergamot, menderes, takır, tayga, tundra ve yardang terimleri ele alınmış, bunların kökeni, coğrafi özellikleri ve tanıtımı üzerinde durulmuştur. Makalede ele alınan Türkçe terimlerin esasen her biri ayrı bir makalenin konusu olabilecek kadar genişliğe sahiptir. Bununla birlikte makalenin kapsamı da dikkate alınarak bu terimlerin etimolojik ve coğrafi özellikleri imkân dâhilinde nispeten ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Çalışmanın hazırlanmasında nitel araştırma yöntemlerinden ve doküman analizinden yararlanılmıştır. Ayrıca terimlerle ilgili fotoğraf, şekil ve harita gibi açıklamaları zenginleştirici görsel malzemenin verilmesine gayret edilmiştir. Çalışma konusu yapılan Türkçe coğrafi terimlerin çoğunlukla 19. ve 20. yüzyıllarda Türk dünyasının farklı bölgelerinden uluslararası literatüre girdiği, halen özgün ve yaygın bir şekilde kullanıldığı belirlenmiştir. Terimler bergamot dışında imla ve anlam özelliklerini de büyük ölçüde korumayı başarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Coğrafya literatürü, Türkçe coğrafi terimler, Etimoloji.

AN ETYMOLOGICAL RESEARCH ON TURKISH TERMS ENTERED IN WORLD GEOGRAPHY LITERATURE

Abstract

Unfortunately, no independent study has been conducted on the origin (etymology) of geographical terms in Türkiye to date. For this reason, the primary purpose of the article is to contribute to the creation of academic awareness on the origins of geographical terms. Because the science of geography has a very rich accumulation of concepts and terms, and the use of dozens of different terms in all kinds of written and verbal geographical expressions increases the importance of the subject. During the preparation phase of the article,

^a Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, maceylan@marmara.edu.tr
Makale Geliş Tarihi: 15.10.2024, Makale Kabul Tarihi: 25.11.2024

local and foreign literature was reviewed in detail, and an attempt was made to distinguish geographical terms that were etymologically stated to be Turkish in international publications. Undoubtedly, there are Turkish geographical terms other than those discussed in the article that are not yet accessible and are used more locally. In this study, the Turkish terms balkan, barkan, bergamot, meander, takyr, taiga, tundra and yardang, which have entered the world geography literature and are still used in the international literature, were discussed and their origin, geographical features and introduction were emphasized. Each of the Turkish terms discussed in the article is essentially broad enough to be the subject of a separate article. However, considering the scope of the article, the etymological and geographical features of these terms are explained in relatively detailed manner as much as possible. Qualitative research methods and document analysis were used in the preparation of the study. In addition, effort was made to provide visual materials such as photographs, figures and maps that enrich the explanations related to the terms. It is determined that the Turkish geographical terms studied entered the international literature from different regions of the Turkish world mostly in the 19th and 20th centuries and are still used in an original and widespread manner. The terms have managed to preserve their spelling and semantic features to a large extent, with the exception of bergamot.

Keywords: Geography literature, Turkish geographical terms, Etymology.

Giriş

Bilimler kendilerini terimler üzerinden ifade etmektedir. Terim bir bilim, sanat, meslek dalıyla veya bir konu ile ilgili özel ve belirli bir kavramı karşılayan kelime ve ıstılah olarak tanımlanır (TDK, t.y.). Bilimler içeriklerine ve gelişme düzeyine göre zengin terim dünyasına sahip olmaktadır. Bu anlamda mekân ve insan ilişkisini inceleyen ve oldukça geniş bir çalışma konusu bulunan coğrafya da terimler açısından çok zengin bilimler arasında yer almaktadır. Nitekim coğrafyada gerek genel gerekse fiziki ve beşeri coğrafya gibi alt dallarda binlerce terimleri içeren sözlükler hazırlanmıştır. Hatta günümüzde fiziki coğrafyanın alt dallarını teşkil eden jeomorfoloji ve hidrografya alanında da nispeten geniş kapsamlı terimler sözlüklerinin hazırlandığı dikkati çekmektedir. Bunların coğrafya biliminin terim zenginliğini yansıttığını söylemek mümkündür.

Türk Dünyası Sibirya'dan Hindistan'a, Çin Seddi'nden Adriyatik Denizi'ne kadar uzanan oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmış durumdadır. Çok farklı topoğrafya, iklim ve beşeri özelliklere sahip bu alanlarda şüphesiz çok zengin bir coğrafi terminoloji gelişmiştir. Fakat bu yerel coğrafi terminoloji yetersiz bilimsel çalışmalar nedeniyle maalesef dünya literatürüne kazandırılmamıştır. Gerçekten bu çalışmada ele alınan ve dünya coğrafya literatürüne giren Türkçe terimlerin de genellikle yabancı bilim insanları tarafından tanıtılması bu görüşü doğrular niteliktedir. Bu bağlamda barkan ve yardang terimleri bilim literatürüne İsveçli kâşif Sven Hedin (1865-1952)'in Asya seyahati esnasında gördüğü bu yer şekillerini eserinde Türkçe adlarıyla söz etmesiyle girmiş ve tanınmıştır. Buna karşılık özgün bir coğrafi terim olan turfanda yerel ölçekte kalmıştır. Mevsimin başında ilk yetişen meyve ve sebze anlamına gelen bu terim Doğu Türkistan'ın tarihi vaha şehri Turfan'dan alınmıştır. Rakım (deniz seviyesinden -154 m) ve diğer coğrafi şartların elverişli olması nedeniyle bölgede en erken sebze ve meyve bu şehrin çevresinden üretilmiştir. Turfanda terimi ülkemize taşınmış, ancak dünya literatürüne maalesef taşınmamıştır.

Ülkemizde ve hatta dünyada yayınlanan coğrafya terimleri sözlüklerinin hemen tamamı terimlerin tanımlanmasını ve açıklanmasını ihtiva etmektedir. Keza bazı sözlüklerde terimlerin İngilizce, Almanca, Fransızca ve Osmanlıca Türkçesi karşılıkları verilmiştir. Dolayısıyla bu sözlüklerde terimlerin birkaç örnek dışında kökenleri (etimolojisi) üzerinde durulmamıştır. Doğal olarak kelimelerin kökeni konusundaki çalışmalar daha çok “dilbilimciler” tarafından yapılmıştır. Bununla birlikte coğrafya biliminde terimlerin kökeni, ortaya çıkışı ve dünya üzerinde dağılışı ayrı bir önem arz etmekte ve bu tür sözlüklerin hazırlanması şüphesiz daha geniş kapsamlı disiplinler arası uzun süreli çalışmaları gerektirmektedir.

Bu çalışmada dünya coğrafya literatürüne giren Türkçe kökenli balkan, barkan, bergamot, menderes, takır, tayga, tundra ve yardang terimleri ele alınmış; bunların tanıtımı ve Türkçe terimler konusunda bir farkındalığın oluşturulması amaçlanmıştır. Makalede ele alınan Türkçe terimlerin esasen her biri ayrı bir makalenin konusu olabilecek kadar genişliğe sahiptir. Bununla birlikte makalenin kapsamı da dikkate alınarak bu terimlerin etimolojik ve coğrafi özellikleri imkân dâhilinde nispeten ayrıntılı olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu terimlerle ilgili fotoğraf, şekil ve harita gibi açıklamaları zenginleştirici görsel malzemeler verilmiştir.

Dünya coğrafya literatürüne giren Türkçe coğrafi terimlerden barkan, takır ve yardang kurak bölgeler, menderes akarsu jeomorfolojisi, bergamot tarım, tayga ve tundra bitki örtüsü, balkan ise hem fiziki hem beşeri coğrafya terimi olarak işlev kazanmıştır. Balkan teriminin bataklık, ormanlık anlamı ile fiziki coğrafya ve balkanlaşma anlamı ile de beşeri (siyasi) coğrafya terimi olarak kullanıldığı görülür. Balkanlaşma terimi özellikle balkan coğrafyasından esinlenerek 19. ve 20. yüzyıllarda etnik ve dini ayrışmayı ve çatışmayı anlatan bir terim olarak yaygınlaşmıştır.

Makalede ele alınan Türkçe terimlerin Türk dünyasının farklı bölgelerinden olmakla birlikte çoğunluğunun Orta Asya kökenli olduğu ayırt edilmektedir. Barkan, takır ve yardang terimleri Batı ve Doğu Türkistan’dan alınmış olup bu bölgelerin fiziki coğrafya özelliklerini yansıtır niteliktedir. Tayga ve tundra ise Kuzey Asya’nın Sibiryâ bölgesinde konuşulan Yakut Türkçesinden alınmadır. Kısaca tayga dağlık ve ormanlık, tundra devamlı donmuş tabakanın yer aldığı, yosun, liken ve cüce çalılırların yetiştiği ağaçsız sahalar anlamına gelmektedir.

İzbirak (1966, s. 35, 36), bir makalesinde terimlerimizin milletlerarası değer ve önem kazanabileceğinden söz etmiştir. Bu müellif, farklı yıllarda ülkemize gelen Penck (1924) ve Salomon-Calvi (1936) gibi bazı batılı bilim insanlarının Türkçe ova kelimesini jeolojik ve jeomorfolojik anlamda kullanmak istedikleri üzerinde durmuş; “Türkçe birçok terimler, başka ülkelerin literatürüne de geçme ve böylece yayılma gücü gösterebilirler.” görüşünü dile getirmiştir. Fakat ne yazık ki ülkemizden bu ve benzer terimler yaygınlaşarak milletlerarası coğrafya literatüründe yerini alamamıştır.

Yerel bir terimin yaygınlaşabilmesi ve dünya literatürüne girebilmesi için özgün ve önemli bir coğrafi özelliği ifade etmesi ve farklı yayınlarla tanıtımının yapılması gerekmektedir. Nitekim Akyol (1949, s.100)’un belirttiği üzere: “Âlimin icat ettiği ve sürüm sahasına çıkardığı terimler birçok noktalardan ıstıfa (eleme) süzgecine uğrar, neticede bu terim ya aynen yaşar veya kalıptan kalıba girerek yoğrulur, başka bir şekil alır yahut ta tamamen ölür, yerine münasibi geçer.” Dolayısıyla terimlerin bilim dünyasında çıktıkları

yolculukları çok çeşitli etkenlere bağlı olarak değişmektedir. Bunun en güzel örneğini bu makalede ele alınan bergamot teşkil etmektedir. Türkçemizden dünya literatürüne giren bu terim bazı değişikliklere uğrayarak tekrar Türkçemize girmeyi başarmıştır.

A. MALZEME, YÖNTEM, SINIRLILIKLAR

Terimlerin kökeni ile ilgili çalışmalar birçok zorluğu beraberinde getirmektedir. Bu sebeple makalenin hazırlık süreci nispeten uzun bir zamana yayılmıştır. Burada özellikle Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü lisansüstü programında okutulan *Türkiye’de Coğrafi Terminoloji* başlıklı doktora dersinden büyük ölçüde yararlanılmıştır. Gerek yerli ve gerekse yabancı alanyazın oldukça ayrıntılı bir şekilde gözden geçirilmiş, uluslararası yayınlarda etimolojik olarak Türkçe olduğu belirtilen coğrafi terimler ayırt edilmeye çalışılmıştır. Şüphesiz makalede ele alınanlardan başka henüz ulaşılamayan ve daha yerel kullanılan Türkçe coğrafi terimler de vardır. Bunların önümüzdeki yıllarda bilgiye ulaşımın artmasıyla birlikte alanyazına kazandırılarak tanınmalarının sağlanacağını söylemek mümkündür.

Çalışmanın hazırlanmasında genellikle nitel araştırma yöntemlerinden ve doküman analizinden yararlanılmıştır. Araştırmanın temel probleminde uluslararası literatüre giren ve halen kullanılmaya devam eden Türkçe coğrafi terimler var mıdır, varsa bunlar hangi terimlerdir sorusuna cevap aranmıştır. Literatür taraması ve analiziyle belirlenmiş olan balkan, barkan, bergamot, menderes, takır, tayga, tundra ve yardang terimlerinin kökeni, coğrafi özellikleri özlü bir şekilde açıklanmış, tanıtımı üzerinde durulmuştur.

Dünya coğrafya literatürüne giren Türkçe yer adları (toponimi) çalışmada kapsam dışında bırakılmıştır. Bu nedenle örneğin Altay, Hazar, İtil (İdil), Sibiryaya, Karakum, Kızılkum, Türkistan gibi adlar üzerinde durulmamıştır. Keza bazı yabancı sözlüklerde Türkçe terimler eş anlamlı olarak verilmiştir. Örneğin *Günvey* terimi bir sözlükte bu bağlamda adret (Fr.) karşılığı olarak kullanılmıştır (Monkhouse, 1970, s. 5). Aynı şekilde yeniçeri (janissary), beylik (beylic), sancak (sanjak) gibi Osmanlı dönemi tarih ve idari terimler de yabancı alanyazında çokça yer almıştır. Bu tür terimler çalışmada kapsam dışında bırakılmıştır. Buna karşılık bazı coğrafi terimler ülkemizden dünya coğrafya literatürüne girmiş ve halen özgün bir terim olarak kullanılmaya devam etmektedir. Örneğin bunların başında menderes terimi gelmektedir. Bu terim Türkçe dışında bir kökenden gelmesiyle birlikte makale kapsamına dâhil edilmiştir.

Ayrıca Türk mutfağından dünya literatürüne giren döner, gulaş (Macarca gulyás, Macaristan'ın geleneksel yemeklerinden biridir. Türkçe kul aşından gelir), yoğurt, ayran, cacık, dolma, sarma ve baklava gibi yemek ve içecek isimleri de çalışmada ele alınmamıştır.

B. DÜNYA COĞRAFYA LİTERATÜRÜNE GİREN TÜRKÇE TERİMLER

1. Balkan

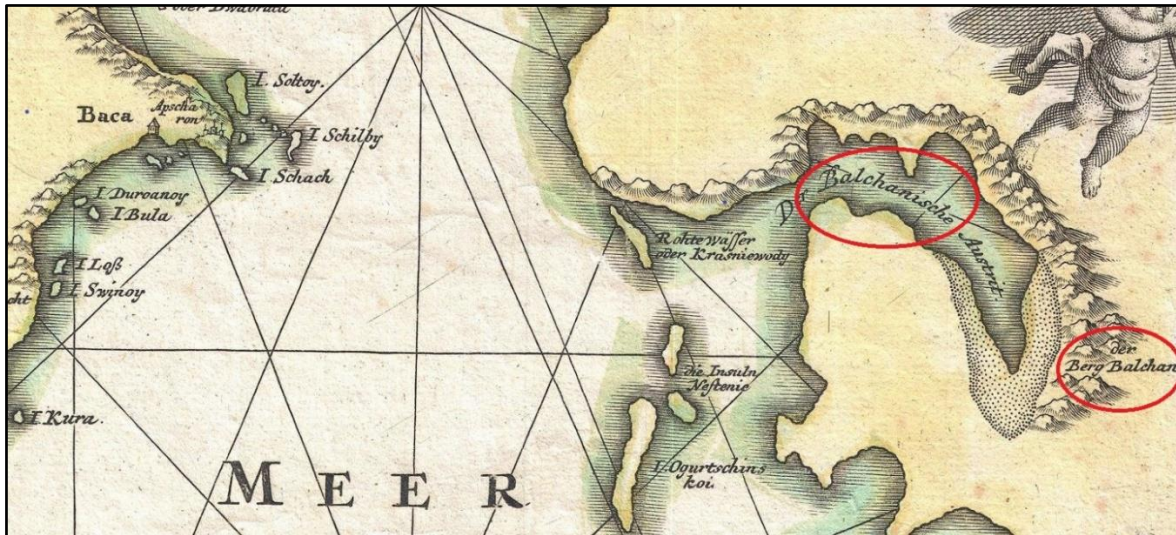
Balkan teriminin kökeni ve anlamı yerli ve yabancı birçok bilim insanı tarafından çok farklı yönleri ile nispeten geniş kapsamlı olarak incelenmiştir. Bugünkü balkan terimi aynı zamanda önemli bir toponimiyi (yer adını) teşkil eden Balkan Dağları'ndan alınmıştır. Keza daha sonra bu isim Balkan Yarımadası ve çeşitli yerler için de kullanılmıştır. Balkan Yarımadası'nın kuzey kesiminde kabaca doğu-

batı doğrultulu konumlanan Balkan Dağları yaklaşık 600 km uzunluğa sahiptir. Batı, orta ve doğu Balkan olmak üzere üç kısma ayrılan sıra dağın en yüksek tepesini 2376 m ile Yumrukçal veya daha yeni adıyla Botev teşkil etmektedir (Foto 1).

Balkan esasen Hazar Gölü'nün doğusunda Türkistan coğrafyasından Türk boylarının göçleriyle batıya taşınan yer adlarından biridir. Nitekim Türkmenistan'da Balkan vilayeti, Balkanabat şehri, Balkan Körfezi (Hazar), Uly (Ulu) Balkan (1881 m) ve Kiçi (Küçük) Balkan (777 m) dağlarının varlığı yer adının ve terimin kökenini açıkça ortaya koymaktadır. Homann tarafından 1725 yılında hazırlanan *Das Caspische Meer* ile Bowen tarafından 1747 yılında basılan *A New & Accurate Map of the Caspian Sea* adlı haritalarda mevcut konumda Balkan Dağı ve Balkan Körfezi adlarının günümüz yazılış biçimleri ile işaretlenmiş olduğu dikkati çekmektedir (Harita 1).

Foto 1. Sofya Şehri ve Kuzeyinde Konumlanan Balkan Dağları

Harita 1. Das Caspische Meer Başlıklı Haritada Balkan Dağı ve Balkan Körfezi (Homann, 1725)

Balkanlara Osmanlılardan önce gelen Kıpçaklar, Peçenekler ve diğer Türk boylarının Hazar Gölü'nün doğusundaki Balkan Dağları'na benzeterek bu terimi Balkan Dağları için kullanmış oldukları ifade edilmektedir (Darkot, 1979, s. 280; Ünlü, 2018, s. 135). Alanyazında az da olsa geçen Balhan ise terimin yanlış yazılışı ve yorumundan kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Güncel Türkçe Sözlük'te (TDK, t.y.) balkan: Sarp ve ormanlık sıradağ; Derleme Sözlüğü'nde (TDK, t.y.) Anadolu'nun farklı yerlerinde; sık ormanlık, çalılık, fundalık yer (Konya, Ermenek), bataklık, sazlık (Denizli, Kocaeli, Çankırı, Samsun, Antalya, Erzincan), ormanlık, sık ağaçlık yer, sazlık (Afyonkarahisar) ve su birikintisi (Çorum) gibi anlamlara geldiği belirlenmiştir. Şemseddin Sami Kamus-ı Türki'de (2012, s.216) balkan: Sarp ve müselsel veya ormanla mestur dağ, silsile-i cibâl. Rumeli kitasını, garptan şarka şakk eden silsile-i cibâl ki buna izafetle kıta-i mekzüreye Balkan Şibh-i Ceziresi denir şeklinde açıklamıştır.

Eren, balkan teriminin kökeni konusunda çok sayıda çalışma yapmıştır. Bu müellife göre (1988, s.41-42), balkan adı Oğuzca balık sözünden -n ekiyle yapılmış bir türevdir. Balkan adında görülen -n eki dilimizde yaygın olarak kullanılan bir ektir. Oğul, oğlan, er, eren, kök, köken, öz, özen örneklerinde olduğu gibi. Balık köküne dayanan balkan adının anlamına gelince: Kaşgarlı Mahmud'a borçlu olduğumuz Oğuzca balık sözü "çamur" anlamına gelmektedir (Eren, 1988: 42). Gerçekten Dîvânu Lugâti't-Türk'te "Balık: Çamur" açıklamasında; "Oğuzların bir takımları da üç sakin ile balk derler." şeklinde bir cümle yer almaktadır (Kaşgarlı Mahmud, 1985/I, s.379). Buna göre, balkan sözcüğünün başlangıçta bataklık anlamına gelmesi gerekir. Anadolu ağızlarında balkan sözcüğünün bugün bataklık olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Türkçe balkan sözü eski çağlarda Macarca'ya balkan, balkany olarak geçmiştir. Macar ağızlarında "küçük su birikintisi" olarak saklanmış olan bu söz, Macaristan topraklarında yer adı olarak da tespit edilmiştir (Eren, 1988, s.42).

Türk hâkimiyetinin Bulgaristan'da, yalnız Bulgaristan'da değil, bütün Balkan Yarımadası'nda bıraktığı adlardan biri olan balkan adı, Bulgar dilinde özel bir yer tutmuştur (Eren, 1987a, s.115). Terim Bulgarca'da balkan: "dağ" karşılığı kullanılır. Bulgar dilinin etimoloji sözlüğünde (Bulgarski Etymologičen Rečnik, Sofya, 1971) balkan sözünün balkandzija (<balkancı "dağlı") türevi de verilmiştir. Sözlük yazarları Bulgarca balkanın Türkçe balkandan alındığını da bildirmişlerdir (Eren, 1987a, s.119).

Todorova (2022, s.71), balkan teriminin dağ manasında 1437'lerden itibaren bütün Avrupa dillerinde görüldüğünü kaydetmiştir. Balkan adının ilk kullanımının ise İtalyan hümanist yazar, şair ve diplomat Filippo Buonaccorsi Callimaco'nun 15. yüzyıla (1533) ait eserinde rastlandığını belirtmiştir. Bununla birlikte balkan adının Balkanlar'da kullanımının çok daha eski olduğu, Kıpçaklar, Peçenekler ve diğer Türk boylarının Hazar Gölü'nün doğusundaki coğrafyadan bu ismi taşıdığını söylemek mümkündür. Fakat Balkanlar'da en uzun politik birliği sağlayan Osmanlı Devleti şüphesiz balkan ismi ve teriminin yaygınlaşmasına büyük katkı sağlamıştır.

Balkan teriminin zaman içinde farklı kullanımları ortaya çıkmıştır. 20. yüzyılın başında gerçekleşen Balkan Savaşları, Balkan milletleri arasındaki bağları inceleyen bilim dalına balkanoloji, balkan bilimci (balkanolog, balkanologist), balkanlık, balkanize, balkanastik, balkanlaşmak gibi. Aynı şekilde Türkiye ve Bulgaristan (balkanski, balkanska) gibi ülkelerde balkan soyadı, Balkan oyunları,

Bursa'nın Nilüfer ilçesinde Balkan Mahallesi, Tunceli'nin Mazgirt ilçesinde Balkan adlı köyün yanı sıra İstanbul başta olmak üzere balkan adlı cadde ve sokaklar (Örneğin İstanbul'da 15'ten fazla balkan adlı sokak vardır), Makedonya'da Balkan Üniversitesi, Bulgaristan ve Sırbistan gibi ülkelerde balkan adını taşıyan oteller bulunmaktadır. Balkan adını taşıyan işyerleri de oldukça yaygındır. Bu itibarla balkan adının çok farklı alanlarda yaygınlık kazandığı ayırt edilmektedir.

Balkanlaşma (Balkanization): Zamanla anlam bakımından çeşitlenen balkan teriminden balkanlaşma şeklinde tamamen farklı bir terim ortaya çıkmıştır. Nitekim 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyılın başlarında balkan coğrafyasından alınan balkanlaşma (balkanizm, balkanizasyon, balkanization vb.) siyasi coğrafyanın önemli bir terimi olarak anlam kazanmıştır. Balkanlaşma terimini: Ogilvie (1974, s.18), alanların genellikle birbiriyle düşman olan daha küçük ülkelere bölünmesi, Gregory ve diğerleri (2009, s.41) ise, daha büyük bir siyasi varlığın daha küçük, birbirine düşman birimlere bölünmesi olarak açıklamıştır. Terim, 19. yüzyılın sonunda Balkanlar'daki kıtasal güç rekabetleri bağlamında milletlerin kendi kaderini tayin etme jeopolitiğinden kaynaklanmıştır. 1990'larda Yugoslavya'nın dağılmasıyla tekrar ön plana çıkan terim, başta Rusya olmak üzere diğer devletlerle ilgili de kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde yaygın bir şekilde kullanılan ve önemini sürdüren balkanlaşma terimi, nüfusun mekân ve sosyal olarak fazla bölümlenmesini yansıtır.

Akengin (2012, s.183), balkanlaşmayı: Birinci Dünya Savaşı öncesi Balkan Savaşları sırasında Alman sosyologlar tarafından kullanılan, Osmanlı Devleti'nin parçalanması sırasında Balkanları tanımlamak üzere kullanılan ve Balkanlar'da birbirine düşman devletler oluşturmak amacı ile kullanılan bir terim olarak açıklamıştır. Çağ (2020, s.15), balkanistik düşüncenin temellerinin eldeki veriler ve yaşananlar ışığında Sultan Abdülaziz devri (1861-1876) Osmanlı topraklarında yaşananlarda, padişahın Batı Avrupa gezisinde ve dahi Süveyş Kanalı'nın açılmasında görülmesi gerektiğini iddia etmiştir.

Todorova (2022, s.75)'ya göre, balkanlaşma terimi: "Balkan" dan türetilen en önemli kavram olup Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sonucunda ortaya çıkmıştır. Balkanlaşma, çoğunlukla eski coğrafi ve siyasi birimlerin milliyetçi parçalanma sürecini yeni ve sorunlu bir şekilde yaşayabilir küçük devletlere dönüştürme sürecini belirtmek için kullanılır. Veliu (2022, s.80) da balkanlaşmanın net bir tanımının bulunmadığını; Balkanlar'daki sorunlu olaylardan türetilen bu terimin çoğunlukla karmaşık ve sorunlu durumları, insanların ve olayların geniş bir yelpazesini tanımlamak için kullanıldığını belirtmiştir. Ayrıca Veliu (2022, s.84), balkanlaşma teriminin Avrupa ve Batı'yı aşan ve küresel coğrafi boyutlar kazanan bir bölgesel aralıkta gerçekleşen olayları açıklamak için giderek daha fazla kullanıldığından, terimin siyaset ve uluslararası ilişkiler alanını da aşan, insan kimliği sorularını ele alan çeşitli disiplinlerin sözlüğüne girmiş olduğundan söz etmiştir.

Oxford English Dictionary (OED)'de balkanlaşma teriminin bilinen en eski kullanımının 1910'lu yıllara dayandığı ileri sürülmüştür. Balkanlaşmaya ilişkin OED'nin en erken kanıtının da E. H. Bradford'un 1914 tarihli yazısında yer aldığı belirtilmiştir (https://www.oed.com/dictionary/balkanization_n?tl=true). Bradford'un College of Surgeons Fellowship konuşmasında şu sözleri söylediği aktarılmıştır: "Avrupa'nın mevcut balkanlaşması ne kadar sürecektir..." (Veliu, 2022, s.81). Öte yandan bir kavram olarak gazeteciler tarafından da tanıtılan balkanlaşma, 1923'te Leon Troçki (Trotsky) tarafından da anılmıştır. Zira 1912'de Kievskaya Mysl gazetesinin Balkanlar'daki askeri muhabiri olan

Troçki Sovyet Pravda için şunları yazmıştır: “Muzaffer Fransa şimdi sadece Avrupa’yı balkanlaştırarak hâkimiyetini sürdürüyor... Britanya’nın geleneksel maskesi ikiyüzlülüktür. Sonuç olarak talihsiz kıtamız parçalanmış, bölünmüş, tükenmiş, dağınık ve balkanlaştırılmıştır – bir tımarhaneye dönüştürülmüştür” (Jordan, 2007, s.61; Veliu, 2022, s.82).

Cram (1935, s.362)’ın kaydettiğine göre, “Yaklaşık bir yıl önce (1934) Londra Üniversitesi’nden Arnold J. Toynbee, “Balkanlaşma: Sebebi ve Çözümü” konulu bir kamu konferansı vermişti. Toynbee, balkanlaşmayı: İlk olarak Almanlar tarafından Birinci Dünya Savaşı sırasında kullanıldığı anlamı ile birçok farklı milleti, karakteristik dilleri ve kurumlarıyla içeren büyük bir imparatorluğun, her biri dış saldırılara karşı siyasi ve ekonomik bağımsızlığını sürdürmeye yeterli olabilecek veya olmayabilecek bileşen kültürel parçalarına bölünmesi olarak tanımlar. Tipik örnekler olarak, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun bugünkü Balkan devletlerine ve Güney Amerika’daki İspanyol ve Portekiz imparatorluklarının şu anda bu kıtayı işgal eden 19 devlete bölünmesini gösterir. Ayrıca, bu sürecin Çin ve Rusya gibi ülkelerde hala devam ettiğini açıklar.

Kısaca ifade etmek gerekirse, etnik, dil, din, mezhep, kültür, gelenek vb. birçok bakımdan bir geçiş, bir etkileşim kuşağı oluşturan Balkanlar’da, balkanlaşma olgusunun balkanlaşma teriminden çok daha önceleri ortaya çıktığı, bu olgunun 19. yüzyıl ortalarına kadar gittiğini söylemek mümkündür. Osmanlı döneminde yakın zamana kadar uzun yıllar barış içinde yaşayan coğrafya özellikle dış etkilerin artmasıyla birlikte ayrışma, çatışma ve savaşların son iki yüzyılda (19. ve 20. yüzyıllar) çok yaşandığı bir yer haline gelmiştir. Bunun bir sonucu olarak balkanlaşma olgusu ve balkanlaşma terimi ortaya çıkmıştır. Bu terim daha sonra dünyada bu tür coğrafyalar için kullanılır hale gelmiştir. Dolayısı ile başta siyasi coğrafya olmak üzere farklı disiplinlerde ihtiyaç duyulan bir kavramı da karşılamış ve kendine literatürde kuvvetli bir yer edinmiştir.

2. Barkan

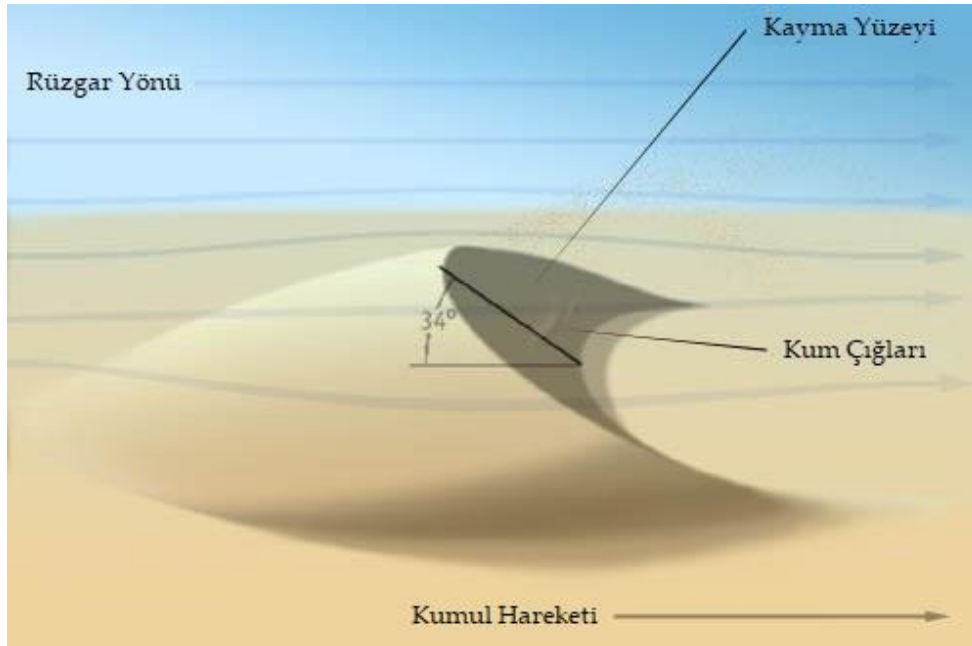
Barkan (barkhan, barchane, barchan), ismini aldığı Türkistan gibi açık ve iç çöl bölgelerinin karakteristik şekil elemanlarından biridir (Şekil 1). Rus coğrafyacı, botanikçi, doğa bilimci Alexander Fedorovich Middendorff (1815-1894), 1881’de bu terimi bilim literatürüne kazandıran kişi olarak bilinir ([https:// www.britannica.com/science/barchan](https://www.britannica.com/science/barchan)). İsveçli kâşif Sven Hedin (1865-1952) Asya seyahati esnasında gördüğü barkan kumullarına temas etmiş ve terimin dünya literatürüne girmesine ve tanınmasına katkı sağlamıştır. Nitekim ünlü kâşif anlatımında; “Gezginlerin ‘odasının’ sadece bir Kırgız kibitkasi (çadırı) olduğu Konstantinovskaya’nın küçük istasyonuna vardığımda ay ışığının aydınlattığı bir geceydi ve yılın o döneminde pek de davetkâr değildi. Buradan seksen mil uzaklıktaki Kamışlı-baş’a kadar genellikle Baktriya develeri kullanılır, çünkü atların taşımaları yolun o kısmı boyunca meydana gelen barkanlar veya kum tepeleri boyunca sürükleyecek kadar güçlü değildir.” (1899/I, s.47) ifadelerinde barkanlardan, ulaşım ve günlük yaşama etkilerinden söz etmiştir.

Güncel Türkçe Sözlük (TDK, t.y.) barkanı: Coğrafyada hilal biçiminde kumul, Öngör (1980, s.24) barkanı: Çöllerde yereye tek tek ve aralıklı olarak yayılan, yarım ay biçimindeki kumullara Türkistan’da verilen ad ve bu tip kumullar için batı dillerinde de kullanılan terim olarak kaydetmiştir. Moore (1954, s.19), barkanın Türkistan çöl alanlarında yaygın olduğunu ve Güney (1995, s.28) de terimin Kazak

Türkçesinden alındığını belirtmiştir. Ardos & Pekcan (1994, s.82) ise barkanı: hilal şekilli kumul olarak vasıflandırmış, kumlarla beslenmenin çok bol olduğu kumlu çöllerde görülen yarım ay şeklindeki kumul olarak tanımlamış ve tabirin Türkistan'dan alındığını ifade etmişlerdir.

Monkhouse (1970, s.31), sözlüğünde barkanı nispeten geniş bir şekilde açıklamıştır. Müellife göre, barkan (Türkçe): Rüzgâr yönüne enine uzanan, 'boynuzları' rüzgâr yönünde uzanan hilal şeklinde bir kumdur. Rüzgâr yönü sabit kaldığında oluşur. Yüksekliği 30 m'nin üzerine kadar değişir; rüzgâr tarafında hafif bir eğim, girdap hareketinin içbükey bir profilin korunmasına yardımcı olduğu kayma yüzeyi veya rüzgâr altı tarafında daha dik bir eğim vardır. Kum temini sürekli ise, kumun rüzgâr yönündeki eğimden yukarıya ve sonra aşağıya hareketinin bir sonucu olarak kumul ilerleyebilir. Bir kumul bazen tek bir tepe olarak bulunur, ancak genellikle kaotik, sürekli değişen bir 'kum denizi' olan gruplar halinde oluşur. Oldukça düz, açık yüzeylerde kolaylıkla meydana geldiği görüldüğünden asıl sorun, bunun nasıl ortaya çıktığıdır; muhtemelen çakıl parçaları, çalılar, hatta ölü bir hayvan veya yerdeki alçak bir tümsek bir kum yığınının birikmesine neden olabilir.

Barkanın rüzgâra bakan yamacı az eğimli, buna karşılık kuytu yamacı (veya kayma yamacı) diktir. Barkanlar enine kumulların en basit, bakım bakımından en mükemmel ve belki de en yaygın olan şekilleridir. Devamlı rüzgârların etkisine uğrayan ve serbestçe hareket edebilen her kum yığını bir barkana karşılık gelir. Bunların bir araya gelmesiyle de birleşik barkan sıraları ve barkan kompleksleri oluşurlar (Erinç, 2002, s.38).

Kaynak: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/33/Barchan.jpg>

Şekil 1. Bir Barkan Kumulunun Genel Görünümü

Barkan şekilleri zamanla değişebilir, farklı kumul tiplerine dönüşebilir. Barkanların çok sayıda bulunmasıyla oluşan barkan topoğrafyası iklimin değişmesiyle sabitlenebilir ve böylece fosil özellikler

kazanabilir. Brezilya'nın Atlas Okyanusu kıyılarında olduğu gibi kıyı bölgelerinde de barkanların olduğu gözlenir. Dünya üzerinde nispeten yaygın bir dağılım arz eden barkanlar Asya'da; Türkistan dışında, Çin'de Gobi-Yamarak Çölü, Güneydoğu İran, Katar, Kuveyt, Afrika'da; Fas, Libya, Mısır, Namibya, Güney Amerika'da; Peru, Brezilya ve Kuzey Amerika'da; Death Valley, Kaliforniya çöllerinde yaygın olarak görülür. Ayrıca Mars yüzeyinde de barkan görünümü şekiller ayırt edilir.

3. Bergamot (Bey Armudu)

Bey armudu, bugün dünyada birçok dilde bir cins turunca ad olan bergamot kelimesinin kökenini teşkil etmektedir. Türkçede bir çeşit armudun adı olan "beg armudu", "beg-armudi" Avrupa lisanlarında şekil değişikliğine uğrayarak "bergamotta, bergamote, bergamot" gibi kelimelerle aynı anlamda kullanılmış, sonra ayrıca anlam değişikliği ile bir çeşit portakalın adı olarak da kullanılmaya başlanmıştır. Türkçeden Avrupa lisanlarına şekil değişikliği ile geçmiş olan "beg armudu", anlam değişikliğinden sonra bergamot şekli ile bir çeşit portakalın adı olarak yeniden Türkçeye dönmüştür (Çalışkan, 1996, s.74, 75). Ancak bazı yerli ve yabancı kaynaklar, bu kelimenin kökenini İtalya'nın Bergama şehrine dayandırmaktadır. Bu yaklaşım bazı İtalyan kaynaklarda reddedilmekte ve kelimenin kökeni ile ilgili bey armuduna vurgu yapılmaktadır (Coşkun, 2016, s.79)

Güncel Türkçe Sözlük'te (TDK, y.t.) bergamot kelimesinin Fransızca bergamote teriminden dilimize girdiği: (1) Bitki biliminde turuncgillerden bir ağaç (Citrus bergamia) ve (2) bu ağacın kabuklarından reçel yapılan ve esans çıkarılan meyvesi anlamına geldiği belirtilmektedir. Becherelle (1857, s.386) tarafından hazırlanan Fransızca sözlükte bergamot, bazılarına göre bu armudun Bergamo (İtalya) şehrinde geldiği; diğerlerine göre Türkçe beg, efendi, armut kelimesinden Türkiye'den geldiği kaydedilmektedir. Robert (1977, s.177) tarafından hazırlanan Fransızca sözlükte de bergamot ve bergomat, İtalyanca bergamotta veya Türkçe (turc) bey (beg) armâdé (armut), efendinin armuduna dayandırılmaktadır.

The American Heritage Dictionary of the English Language'de (2022), bergamot: Kabukları aromatik bir yağ veren ekşi turuncgiller için esas olarak güney İtalya'da ticari olarak yetiştirilen küçük bir ağaç (Citrus bergamia) olarak tanımlanır. Terimin etimolojik açıklamasında: "Fransız bergamotu, İtalyan bergamotta'sından, Osmanlı Türkçesinden beg armudu, bey's armudu (modern Türk bey armudu'ya eşdeğer); beg, bey; bkz. Bey + armut, armud-, armut (Farsça amrūd'dan, Orta Farsça ūrmōd'dan) + -u, iyelik eki." olarak kaydedilmiştir.

Ünlü seyyah Evliya Çelebi, Seyahatname adlı eserinin farklı yerlerinde bey armudundan söz etmiştir. Örneğin Trabzon'un yiyecek ve içecekleri başlığı altında: "Yiyeceklerinden meyveleri bilhassa kiraz, lahican armudu, bey armudu, gülâbani armudu, sinop elması, namık üzümü, melekî üzümü ve frenk üzümü gayet nefis olur." (1985, s.458) demektedir. Aynı şekilde Evliya Çelebi, Malatya'daki meyveler arasında bey armuduna da değinmiştir: "Bey armudu dahi sulu ve lezzetlidir. Hatta İstanbul'un ayan ve ileri gelenleri, Malatya'dan ılgar ile armut filizleri getirip İstanbul fidanlarına aşılırlar. Malatya armudu pek lezzetli olur." demektedir (1986, s.425). Bu ifadeleri ile Evliya Çelebi, 17. yüzyıl Anadolu meyve tarımında bey armudunun yetiştirildiği bazı yerler hakkında önemli bilgiler vermiştir.

Şemseddin Sami (R.1317/M.1901, s.30), Kâmûs-ı Türkî'nin Armut maddesinde: "Farsça emruddan maruf meyve. Arabiyyede kümmesra denir. Envayı çeşittir. Akça, bey, bozdoğan, kavsara, kış ve Mustafa Bey armudu." bilgilerini vermiştir. Bunların dışında ülkemizde dalkıran, hüsnü yusuf, ankara, deveci, bahri bey, kara, güpdüşen ve daha birçok armut çeşitleri bulunmaktadır. Esasen bey (beg) terimi, armudun dışında ceviz (koz) için de kullanılmıştır. Örneğin İstanbul'da iyi kaliteli büyük cevizlerin yetiştiği bir yer olan Beykoz adını bey-kozu, diğer bir ifadeyle bey cevizinden almıştır (Ceylan, 2020, s.202-207). Bu ilçede ve İstanbul'un birçok yerinde halen ceviz ağaçlarını görmek mümkündür. Keza ülkemizde Beyağaç, Beyçam, Beyşehir, Beykent, Beyköy, Beyoğlu, Beyobası, Beyçiftliği, Beyyurdu, Beydere, Beypınarı, Beydağı, Beyçayırı, Beypazarı, Beydeğirmeni, Beydibeği ve Bey Camii gibi daha birçok isim bey (beg) ile birlikte anılmaktadır.

Özet anlatımla başlangıçta kelime bey armudundan ses değişimi yoluyla İtalyancaya bergamota olarak geçmiştir. İtalyancadan İspanyolca, Fransızca ve diğer dillere geçerken anlam genişlemesine uğramıştır. Fransızcadan Türkçeye geri gelirken Türkçedeki asıl anlamından uzaklaşmış ve anlam daralmasına uğramıştır (Coşkun, 2016, s.83). Böylece ülkemizin önemli bir tarım ürünü olan armut, bey armudu ve bergamot oldukça ilginç bir gelişim sürecini yaşamıştır.

4. Menderes

Akarsu jeomorfolojisinin önemli terimlerinden olan menderes, özellikle eğimin ve akış hızının çok azaldığı ova ve geniş tabanlı vadilerde görülen yaygın şekillerin başında gelmektedir (Foto 2). Bu şekillerden gömük menderes, serbest menderes, menderes yeniği ve menderes teorisi gibi çeşitli terimler üretilmiştir. İzbirak'a (1986, s.237) göre menderes: "Türkiye'nin Ege bölgesindeki Büyük Menderes biçimlerinden alınarak dünya literatürüne geçmiş bir terimdir. Yatak eğimi çok azalmış bulunan akarsuların, düzenli büklümler yaparak, sağa sola dolana dolana, çevrile çevrile akışının verdiği biçimdir." Thomas (2016, s.335), menderesi: "Bir nehrin, Türkiye'nin güneybatısındaki Menderes Nehri'nde olduğu gibi kıvrımlı kıvrımları." tanımlamasını yapmıştır. Bu müellif daha teknik açıklamalara da yer vermiştir: Örneğin, bir nehrin, söz konusu erişimin doğrudan aşağı vadi uzunluğunun bir buçuk katından daha fazla olan tek bir kanalda akması durumunda, keyfi olarak kıvrımlı olarak kabul edilebileceği ve bir diğerinde kıvrımlılığın tekrarlanan geometrinin düzenli kıvrımlarının gelişimini içermesi gerektiğini ileri sürmüştür.

Ülkemizde Batı Anadolu'da Büyük Menderes, Küçük Menderes ve Karamenderes akarsularına isim olarak verilen menderes isminin dünya literatüründe, önemli tarih ve coğrafya eserlerinde geçtiği görülür. Örneğin Homeros'un (M.Ö. 9. yüzyıl) İlyada (2005) adlı eserinin ikinci bölümünün 869. satırında (sayfa 114): "Maiandros kıyılarında, yüksek doruklu Mykale'nin eteğinde" cümlesinde menderes terimi geçmektedir. Herodot (Herodotos, MÖ 484-425) Tarihi'nin birçok yerinde (Büyük) Menderes Nehri'nin ve ovasının adı yer almaktadır (The Histories of Herodotus, 1904). Aynı şekilde Ksenofon (Xenophon, MÖ 430 - MÖ 354), Anabasis (1962) adlı eserinde Büyük Menderes Nehri'nin farklı kesimlerinden ve özellikle Dinar civarındaki kaynaklarından söz etmektedir.

Foto 2. Büyük Menderes Nehri'nin Deltasındaki Eski Kıvrımlı Mecraları (Google Earth Pro, 2015)

Ünlü coğrafyacı Strabon (MÖ 64-MS 24) da Büyük Menderes (Maiandros) Nehri ve terimi hakkında nispeten geniş bilgiler kaydetmiş ve menderes kavramının dünya literatüründe tanınmasına katkılar sağlamıştır: Nitekim *"Maiandros, Orgas adında bir ırmakla daha birleştikten sonra düz bir ülkeden yumuşak ve ağır bir akıntıyla geçer ve ileride genişleyerek Phrygia içerisinden bir süre aktıktan sonra, Maiandros Ovası denen yerde Karia'yla Lydia arasındaki sınırı meydana getirir. Buradaki akıntısı o kadar kıvrımlıdır ki bu derece kıvrımlı olan her şeye Maiandros'lamak adı verilir."* (Strabon, 2000, s.83) demektedir.

Umar (1993, s.536), Menderes (Maiandros) Irmağı'nın adının Luwi/Pelasgos dilinden gelme, öz biçiminin (kanımca, hem de hiç kuşkusuz, Madra yani Ma-Adra, Ma'nın Erkeği) anlam hiç değişmeksizin Hellen ağzına uydurulduğu görüşündedir. Nişanyan Sözlük, menderes teriminin Yunan öncesi bir Anadolu dilinden kalma olduğu ifade edilerek (<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/menderes>) Umar'a katılmıştır. Mevcut bilgiler ışığında menderes terimi, kökeni tam olarak da belirlenemeyen bir Anadolu dilinden geldiğini söylemek mümkündür.

Göney (1975, s.1), aktardığı rivayetlere göre; Büyük Menderes Nehri'nin ilk adının Anabelen olduğunu belirtir: "Bölgeye yerleşen ve büyük zirai ve ticari medeniyetler kuran en eski kavimler tarafından, muhtemelen nehre bu isim verilmiştir. Anabelen vadisinde Maandır isminde bir kumandan, Frikyalılarla yaptığı savaşta yenilince, bu hadise üzerine akli muvazenesi bozulur ve karısı ile oğlunu öldürerek kendisini Anabelen'in bulanık suları içine bırakır ve boğularak ölür. Nehrin ismi, bu hadiseden sonra, Meandır olmuştur. İyonyalılar bu kelimenin sonuna "os" takısını ilave ederler ve nehrin adı Meandros haline gelir." Literatürde nehrin ismi konusunda daha başka rivayetler de mevcuttur (Bayındır & Poyrazoğlu, 1966; Dündar & Baysan, 2018, Kınacı, 2020). Bu rivayetlerin daha sonra ortaya çıktığı ve yakıştırma olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Strabon'un (2000, s.83) açık bir şekilde

kaydettiği gibi “kıvrımlı olan her şeye Maiandros” denilmekte ve akarsu ismini bu özelliğinden almaktadır.

Ülkemizde menderes terimi akarsu jeomorfolojisi dışında, Menderes masifi (jeoloji), ilçe (İzmir), köy (Tirebolu Giresun), mahalle (Sulusaray, Güngören, Eğirdir, Alaşehir, Mezitli, Esenler, Bayramiç, Kahta, Emirdağ, Kırıkhan, Buharkent, Efeler, Dulkadiroğlu, Sincan, Koçarlı, Burdur-Merkez, Menderes, Beydağ, Besni, Nizip, Pazarcık, Yenice ve Şehzadeler) idari ünite adı, cadde, sokak, üniversite (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi), okul, park, işyeri, kişi adı ve soyadı ile ülkemizin siyasi yaşamında önemli şahsiyetlerden birini (Ali Adnan Menderes, 1899-1961) temsil etmektedir. Dolayısıyla menderes teriminin günümüz Türkçesinde çok yaygın bir kullanım alanının bulunduğu ve kültürümüz içinde önemli bir yer edindiği dikkati çekmektedir.

5. Takır

Kurak bölge topoğrafyasının önemli terimlerinden olan takırın genel literatürde takir, takyr ve taqır gibi farklı şekillerde yazıldığı görülür. İzbirak (1986, s.299, 300)’a göre takır: Orta Asya’da Aral Gölü ile Hazar Gölü arasındaki kurak bölgede zamanına göre tuzlu bataklıklara, kuruduktan sonra tuzlu topraklarla örtülü ovalara verilen addır. Takırlara İran’da kevir, Büyük Sahra Çölü’nde sebha, Meksika’da bolson ve playa adı verilir. Atalay (2004, s.425) takır: Bitki örtüsünden yoksun çöl toprağı olarak tanımlar. Çatlaklarla ayrılmış poligonal şekilde bir yüzeye sahip olan bu topraklar, Orta Asya çöllerinde yaygındır. Güney (1995, s.142) de bu birikinti çökek toprakları, Türkçe “takır takır kuru, takır takır çatlamış” özelliklerine vurgu yaparak açıklamıştır. Aynı şekilde Güncel Türkçe Sözlük’te (TDK, t.y.) ise, takır takır: sert ve kuru; takır tukur; “takır takır bir ekmek” örneği ile izah edilmiştir.

Thomas (2016, s.517), takır: Çıplak parke benzeri yüzeye sahip çok sayıda çokgen agregat ağlar ile bölünmüş çöl toprağı olarak açıklar. Orta Asya çöllerinin tipik manzara unsurları olan takır, İran, Avustralya ve Kuzey Afrika çöllerinde de benzer kil örtüleri üzerinde görülür. Oluşumları, yüzeyin mevsimlik olarak ince bir su tabakasıyla askıda kil malzemesi ve çözülebilir tuzlar taşıyan sularla doldurulmasını gerektirir. Sıcak dönemde suyun buharlaşmasını takiben zeminin yüzeyinde çatlaklı kuru kabuklar meydana gelmektedir.

Türkmenistan’da Karakum Çölü’nde takır oluşumu yaygın olarak görülür (Foto 3). Eski Türk dilinde düz ve çıplak anlamına da gelen takır çöl ve yarı çöl bölgelerde tuzlu bataklıklardaki kil kayalarının hâkim olduğu alanlarda oluşur. Takır, toprak üzerinde ağ/poligonal şeklinde çatlakların gelişmesiyle meydana gelir (<https://az.wikipedia.org/wiki/Tak%C4%>). Takırlar killi topraklar üzerinde karakteristik desenler oluşturan çatlakların kurumasıyla dikkati çekmektedir.

Amirtayeva (2019, s. 36/100)’ya göre, ovanın eski Türkçe kullanımı yazı şeklindedir. Türkiye Türkçesi’nde ova, Kazakistan Türkçesi ve Türkmen Türkçesi’nde takır olarak geçmektedir. Buna göre takır “ovalı yer” anlamına gelmektedir. Babayev (1986, s.18), Orta Asya’da takırlarla ilgili Petrov (1973, s.336)’dan nispeten ayrıntılı bilgiler aktarmıştır: Takır killi çöller, özellikle Amuderya (Ceyhun) ve Sirderya (Seyhun)’nın piedmont ovalarında ve eski deltalarında görülmektedir.

Kaynak: <https://www.flickr.com/photos/flydime/2884342285>

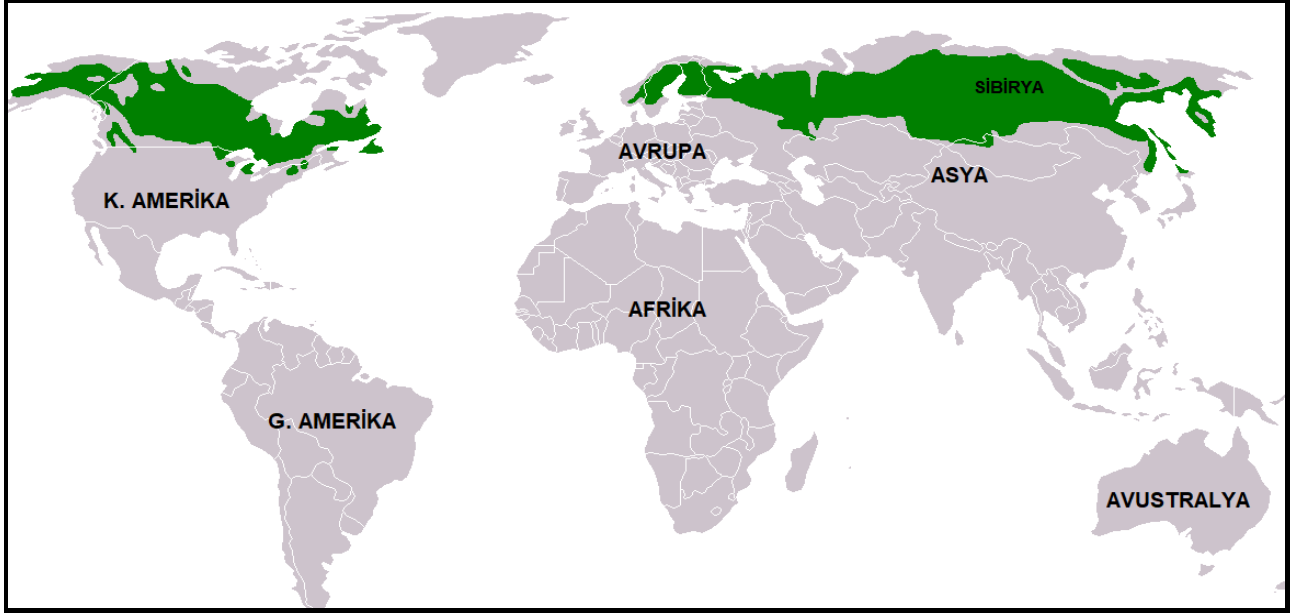
Foto 3. Türkmenistan'da Karakum Çölü'ndeki Takır Oluşumları

6. Tayga

Terimin taiga, taika, tayga, tayya, ak tayga, kara tayga, boro tayga gibi farklı şekillerde yazıldığı görülür. Türkçenin Altay lehçesinden gelen ve Rusça üzerinden dünya literatürüne giren tayya: dağ, ağaç, orman ve ormanla kaplı dağ anlamında kullanılsa da özellikle “seyrek ormanlı dağ” anlamına gelmektedir. Alman asıllı Rus doğu bilimci ve Türkolog olan Radloff (1905, s.767), taiga (taika), Katunya'nın doğusundaki yoğun ormanlık dağların aksine Katunya'nın batısındaki hafif ormanlık kayalık dağlara verilen isim olarak kaydeder. Katun Dağları, Altay Dağları silsilesi üzerinde en yüksek zirvesi Beluç (Üç-Sümer, 4506 m) olan kısmını teşkil etmektedir. Dağların çok büyük kısmı, Altay Cumhuriyeti'nin (Rusya Federasyonu) sınırları içinde kalmakta birlikte Beluç Tepesi civarında çok az bir kısmı Kazakistan'da yer almaktadır.

Ergun (2009, s.77-78), Altay Türkleri arasında ve Şor destanlarında yaşamaya devam eden ve Türk mitolojik kültüründe kutsal ağaç topluluklarını da ifade eden “tayga” yerine tek başına “orman” kelimesinin yeterli olmadığı, belki anlamı eksik de olsa, “ak tayga” yerine “ak ve seyrek ormanlı/ ağaçlı dağ”, “kara tayga” yerine ise kara ve seyrek ormanlı/ağaçlı dağ” kullanılabileceği görüşündedir. Tayga terimi Altay-Katun Dağları'ndan alınmakla birlikte zaman içinde dünya literatürüne giriş sürecinde anlam genişliğine uğrayarak özellikle Sibiry bölgesindeki iğne yapraklı ormanları ifade eden bir anlam kazanmıştır. Bu bağlamda Ertek (2023, s.119) tarafından hazırlanan coğrafya sözlüğünde Türkçe asıllı Rusça'da tayga: Sibiry, İskandinavya ve Kanada gibi soğuk bölgelerde genellikle iğne yapraklı ağaçlardan oluşmuş orman olarak açıklanmıştır.

Tayga, günümüz coğrafya literatüründe kuzey yarım küredeki soğuk kuşakta ve orta kuşaktaki dağların yüksek kesimlerinde sarıçam, ladin, göknar gibi çoğunlukla iğne yapraklı ve az oranda da akçaağaç ve huş gibi geniş yapraklı ağaçların oluşturduğu ormanlardır (Harita 2). Bu ormanlar batıda İskandinavya Yarımadası'ndan başlayarak Sibirya üzerinde Kamçatka Yarımadası'na kadar olan Avrasya'nın kuzey kesiminde geniş alanlar kaplar (Atalay, 2004, s.431).

Kaynak: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Tayga#/media/Dosya:Taiga.png>

Harita 2. Kuzey Yarım Küresinin Yüksek Enlemlerinde Tayga Ormanlarının Dağılışı

Tayga ormanlarında başlıca kozalaklı, iğne yapraklı olan karaçam (melez çamı), ladin (alaçam), köknar ve çam hâkimdir. Her dem yeşil ağaç türleri (ladin, köknar ve çam) sert tayga kışlarında hayatta kalabilirler, buna karşın karaçam, tüm diğer ağaçlardan en fazla soğuğa dayanıklı olan yaprak dökendir. Tayga'da kozalaklı, iğne yapraklı ormanların yanında, huş ağacı, titrek kavak, söğüt ve üvez ağacı gibi bazı yapraklı ağaçlar da görülür (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Tayga>).

7. Tundra

İzbırak (1986, s.318), tundrayı: Fincenin tunturi = "ormansız tepe" kelimesinden Rusçaya geçmiş bir terim olarak kaydetmiş, kutba yakın bölgelerdeki, seyrek ve cılız bitkili, sadece yosunlarla cüce çalılırların bulunduğu bir bitki örtüsü olarak tanımlamıştır. Atalay (2004, s.453), tundrayı: Rusça, kuzeydeki yüksek enlemlerde daimi ağaç sınırının üstünde ve kuzeyinde yer alan uzun ve çok soğuk kışların olduğu, yazın ortalama sıcaklığın 10 °C'nin altında bulunduğu, devamlı donmuş tabakanın yer aldığı, yosun, liken ve cüce çalılırların yetiştiği ağaçsız bölge olarak açıklamıştır.

Güncel Türkçe Sözlük'te (TDK, t.y.) tundra (tu'ndra): Fransızca toundra'dan dilimize geçmiş olup kutuplara yakın bölgelerin bitki örtüsü; kutup bozkırı, bazı internet sözlüklerinde (<https://etimologias.dechile.net/?tundra>; <https://www.merriam-webster.com/dictionary/tundra> vd.) ise: Rusça'nın kuzey

doğu lehçesinden tundra, tundara, Kildin Sami'sinden (Kuzey Kola Yarımadası'nın Sami dili) tünter'ten geldiği ileri sürülmüştür.

Özetlenen bu görüşlere karşılık Crawford, terimin kökeni konusunda farklı bir görüşü gündeme getirmiştir. Nitekim bu müellife göre, tundra: Arktik topraklar, donmuş topraklar ve ağaçlardan yoksundur. Kelime büyük ihtimalle donmuş toprak için kullanılan eski bir Türkçe kelimedenden türemiştir. Kökü, modern Türkçede dondurma-frozen olarak mevcuttur (Crawford, 2014, s.249).

Kısaca açıklandığı üzere terimin kökeni konusunda oldukça farklı görüşler vardır. Bunlardan özellikle Türkçeden geldiği konusunda daha fazla çalışmanın yapılması gerekmektedir. Gerçekten Rusya'nın tundra bölgelerinde çok eski zamanlardan beri göçebe Türklerin yaşıyor olması, tundra kelimesinin Türkçe bir kökenden gelme ihtimalini kuvvetlendirir niteliktedir.

Rusya'da donmuş topraklar (permafrost) sahasında dünya literatüründe fazla yaygınlaşmamış olmakla birlikte termokarst şekillerden tarın ve alla gibi bazı jeomorfolojik terimlerin kullanıldığı görülür. Yakutça olan bu terimlerin (Erinç, 2002, s.296) Rus araştırmacılar tarafından dünya literatürüne girmesi sağlanmıştır. Keza periglasiyal şekillerden Yakutça alas/alass (Everdingen, 2005) ile palsa karşılığı olarak Yakutça bulginniakhs terimi kullanılır (<https://en.wikipedia.org/wiki/Palsa>). Bu terimler de dünya literatüründe fazla tanınmamıştır.

8. Yardang

Dünya coğrafya literatüründe özgün ve yaygın kullanılan Türkçe terimlerden biri de yardangdır (Foto 4). Bu terimin Hakaniye (Karahanlı) Türkçesinde "yar", suların açtığı yer anlamına geldiği belirtilir (<https://www.frmttr.com/coğrafya/3857927-yardang.html>). Kurak bölgelerin karakteristik şekil elamanlarından olan yardang ülkemizde yayınlanan coğrafya ve jeomorfoloji sözlüklerinde az çok benzer ifadelerle açıklanmıştır. Örneğin yardang: Ardos & Pekçan (1994, s.187)'a göre, çöller gibi kurak bölgelerde, korrazyona karşı az dirençli sahalarda (kil, marn, kumtaşı gibi), rüzgârın etkisiyle oluşmuş, aralarında dik yamaçların yer aldığı, rüzgâr yönünde uzanmış, diplerinde bazen sellenme şekillerinin de bulunduğu uzunlamasına oluklar ve bu tip topoğrafyaya verilen addır. Terim Orta Asya'dan alınmıştır. Diğer tanım ve açıklamalar kısaca şöyledir: Yardang kil, marn, kumtaşı gibi sert olmayan ve kolay aşınabilen kayaların süpürülmesiyle doğmuş içine uzun yarıntılardır (Güney, 1995, s.153). Yardanglar rüzgarların çarpma suretiyle aşındırmaları (korrazyon), rüzgarların oymaları (deflasyon) ile akarsu erozyonu ve kütle hareketleri sonucunda şekillenmişlerdir (Atalay, 2004, s.476).

Erinç (2002, s.27), yumuşak tortul tabakalar, örneğin eski göl diplerinde çökelmiş killer, miller ve bunlara benzer diğer depolar, sertleşmemiş kumlar üzerinde korrazyonun çok daha kolay etki gösterdiğini ve bu şekilde oluşan şekiller arasında en tanınmış olanlardan birinin de yardang olduğunu ifade etmektedir. Devamında bu ismin, söz konusu şekillerin çok tipik olarak gelişmiş oldukları Orta Asya'dan alındığını belirtmektedir.

Editörlüğünü David Thomas'ın yaptığı Fiziki Coğrafya Sözlüğü'nde yardang terimi farklı yönleri ile nispeten ayrıntılı olarak açıklanmıştır: Yardanglar uzun eksenleri rüzgâra paralel olan aerodinamik rüzgâr erozyonu formlarıdır. Uzunluk-genişlik oranları genellikle 3:1 veya daha fazladır. Yükseklikleri

birkaç metreden 200 m'ye, uzunlukları ise birkaç metreden birkaç kilometreye kadar değişir. Yardangın rüzgâra bakan yüzü tipik olarak küt uçlu, dik ve yüksektir. Yardanglar birbirine paralel olarak oluşur ve U şeklinde veya düz tabanlı oluklarla ayrılır. Yardanglar kumtaşları, kalkerler, kil taşları, granitler, gnayslar, şistler ve göl çökeltileri dâhil olmak üzere çok çeşitli jeolojik malzemelerde oluşurlar. Formdaki farklılıklar malzeme farklılıklarından kaynaklanır. Nihai form litolojiye, yapıya ve bölgesel iklim geçmişine göre değişir. Yardanglar, Asya'da; Tarım Havzası'ndaki Taklamakan Çölü'nde, Orta Asya'nın Qaidam çöküntüsünde, İran'ın Lut Çölü'nde vb. yerlerde meydana gelirler. Afrika'da; Arap Yarımadası, Mısır, Libya, Çad, Nijer ve Namib Çölü'nde çeşitli yardang topoğrafyası bulunur. Ayrıca yardanglar, Güney Amerika'da Peru'nun kıyı çölünde ve Kuzey Amerika'da küçük gruplar halinde görülür. Mars'ta da yardang oluşumları vardır (Thomas, 2016, s.577).

Kaynak: <https://www.airpano.com/360video/vr-china-yardang/>

Foto 4. Çin'de Dunhuang Yardang Ulusal Jeoparkı'nda Havadan Bir Görüntü

Yardang terimi İsveçli kâşif ve coğrafyacı Sven Anders Hedin (1865-1952)'in 1903'te Türkistan'a yaptığı keşif gezisinden sonra dünya literatürüne taşınmıştır. Ünlü kâşif 1903 yılında yayınladığı iki cilt *Central Asia And Tibet: Towards the Holy City of Lassa* adlı eserinde yardanglardan ayrıntılı olarak söz etmiş ve ayrıca fotoğrafını (Foto 5) da vermiştir. Hedin'in eserinin farklı yerlerinden alınan yardang anlatımı özetle şöyledir:

Daha sonra son derece zorlu bir ülkeye, yani yerlilerin yardang adını verdiği, keskin kenarları olan kilden teraslardan oluşan mükemmel bir labirente geldik ve bu çok açıklayıcı, tanımlayıcı kelime olduğu için gelecekte bu yıpranmış oluşumlardan bahsederken "yardangı" kullanacağım. Başlangıçta akan suyun etkisiyle oluşturulmuşlardı, ancak daha sonra rüzgâr tarafından hayal edilebilecek en fantastik ve kaprisli hatlara dönüştürüldüler. ...(1903/I, s.350). Kurrukdaria'nın bu yardangları güneye doğru uzun bir yol uzanıyor gibi görünüyordu...(1903/I, s.351). Ülkenin görünümü değişti... Sağımızda sayısız salyangoz kabuğuyla kaplı, yardanglardan oluşan bir "deniz" vardı (1903/I, s.362).

Sonunda Kurruk-daria'nın (Kuru Derya; Kuru Çay) yatağı sona erdi ve bir zamanlar eski Lop-nor Gölü'nün kapladığı kırsal bir alana girdik. ...Yardanglar artık 5 ya da 6 fit genişliğinde ve yaklaşık 3 fit yüksekliğinde, oldukça sağlam, sarı kilden yapılmış, yatay olarak yerleştirilmiş ve kuzeydoğu ve güneybatı yönünde birbirini sonsuza kadar takip eden sırtlardan oluşuyordu ve aralarında aynı derinlikte ve aynı genişlikte eşit sayıda paralel hendek veya oyuk vardı. ...uzun "sıralar" rüzgâr tarafından temizlendi veya cilalandı (1903/I, s.365).

O gün 18 mil katettik ve dağlardan kil oluşumlarının üç farklı seviyede biriktiği tekdüze çöle çıktık. En alt seviye takip ettiğimiz derenin tabanıydı. Çölün tüm alanının yarısını kaplayan orta seviye, yaklaşık 6 ila 8 fit daha yüksek olan sıradan yardangdı. Üçüncü kat ise yerden 50 ila 60 fit yüksekliğe ulaşan küçük platolardan, kulelerden ve kırmızı kilden yapılmış piramitlerden oluşuyordu... Düz yardang sırtları arasında uzanan hendeklerin Çerçen Çölü'ndeki (Doğu Türkistan) bayırlara tam olarak paralel uzandığını belirtmekte fayda var. Her iki durumda da çöküntüler varlıklarını hâkim rüzgârların etkisine borçluydu (1903/I, s.376).

Foto 5. Kamptan Güneybatıya Bir Bakış: Ön Planda Yurt (Çadır), Arka Planda Rüzgârın Oyduğu Yardanglarıyla Kil Çölü (Hedin, 1903/II, s.116).

Kurruk-tagh (Kuruktag; Kurudağ, Doğu Türkistan'da Turfan ilinde) zincirlerini batıya doğru uzun bir yol boyunca gördük, ancak bunlar daha yüksek ve tamamen daha büyüktü.... Artık ülke değişti ve şimdiye kadar geçtiğim tüm kumlu çöllerden daha kötü bir hal aldı. Daha önceki bir bölümde anlattığım gibi yardanglardan veya "kil sırtlarından" oluşuyordu, ancak burada bunlar 20 fit yüksekliğinde ve tepesi 30 ila 40 fit arasındaydı. Kuzey ve güney sonsuz bir ardışıklıkla uzanıyorlardı. Aralarındaki küçük boşluklar olmasaydı ilerleyemezdik çünkü kenarları tamamen dikti (1903/II, s.94).

Hedin, gerçekten Orta Asya'nın kurak sahalarında yardangların oluşumu, özellikleri, dağılışı ve günlük yaşama etkileri konusunda değerli bilgiler vermiştir. Bu Türkçe terimin 20. yüzyılın başlarında

dünya literatürüne girmesini ve tanınmasını sağlamıştır. Günümüze kadarda yardang terimi kurak bölge topografyasının özgün bir terimi olarak önemini korumayı başarmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ülkemizde bugüne kadar coğrafi terimlerin kökeni (etimolojisi) konusunda maalesef müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Bu sebeple makalenin öncelikli amacı, coğrafi terimlerin kökeni konusunda akademik anlamda bir farkındalığın oluşturulmasına katkı sağlamaktır. Çünkü coğrafyanın çok zengin kavram ve terim birikimine sahip olması, her türlü yazılı ve sözlü coğrafi anlatımda onlarca farklı terimin kullanılması konunun önemini daha da artırmaktadır.

Bu makalede dünya coğrafya literatürüne giren ve halen kullanılmaya devam eden sekiz Türkçe coğrafi terim ele alınmıştır. Türk dünyasının farklı bölgelerinden gelen bu terimlerin Türkçe kökenleri, tanımları ve özellikleri hakkında fazla ayrıntıya girmeden bilgiler verilmiştir. Bu bağlamda özellikle yabancı literatürden yararlanılmaya çalışılmıştır. Şüphesiz Türk dünyasında çok daha fazla coğrafi terimin kullanıldığı düşünülmektedir. Fakat bu terimlerin, akademik çalışmaların daha geç başlaması ve konuyla ilgili akademik yayınların yetersizliği nedeniyle uluslararası coğrafya literatürüne taşınmadığını söylemek mümkündür.

Türkiye’de yayınlanan coğrafya sözlüklerinde coğrafi terimlerin kökeni hakkında daha fazla bilgilerin verilmesi faydalı olacaktır. Gerçekten mevcut sözlüklerde coğrafi terimlerin kökenine ya çok az ya da hemen hiç yer verilmediği görülür. Oysa coğrafi terimlerin kökeni ve dünya üzerinde dağılışı da coğrafya bilimi açısından ayrı bir önem arz etmektedir.

Coğrafi terimlerin kökeni konusunda farklı disiplinlerden oluşacak ekiplerle ve uzun dönemli çalışmaların yapılmasına ihtiyaç vardır. Bu konuda Türk Dil Kurumu ve Türk Coğrafya Kurumu görevler üstlenebilir. Çalıştaylar ve sempozyumlar düzenlenebilir. Ayrıca üniversitelerde coğrafya lisans ve lisansüstü programlarında konular işlenirken coğrafi terimlerin kökeni üzerinde daha fazla durulmalı, öğrencilerin coğrafi terim birikiminin geliştirilmesine önem verilmelidir.

Etik Kurul İzni

Bu makale, etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- Akengin, H. (2012). *Siyasi coğrafya: İnsan ve mekan yönetimi*. Pegem Akademi.
- Akyol, İ. H. (1949). Coğrafya terimlerine dair. *Bilgi (İstanbul Muallimler Birliği Mecmuası)*, 3(22), 98-102.
- Amirtayeva, S. (2019). *Temel kelimeler açısından söz varlığı karşılaştırması (Türkiye Türkçesi, Kazak Türkçesi, Türkmen Türkçesi)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ardos, M., & Pekcan, N. (1994). *Jeomorfoloji sözlüğü (kısmen yerbilimleri)*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 3397.
- Atalay, İ. (2004). *Doğa bilimleri sözlüğü*. Meta Basım.
- Babayev, A.G. (1986). *Principles and methods of shifting sands fixation, United Nations Environment Programme (UNEP) USSR Commission For UNEP*. Moscow Centre For International Projects.
- Bayındır, H.H., & Poyrazoğlu, H.F. (1966). *Aydın kenti tarihi, coğrafyası ve bugünü*. Kolalı Matbaası.
- Bescherelle, L.N. (1857). *Dictionnaire national ou dictionnaire universel de la langue française*. Tome Premier (A-F), Treizième Édition, Garnier Frères.
- Bowen, E. (1747). *A new & accurate map of the caspian sea*. E. Bowen Printed.
- Britannica*, (t.y.). Barchan. <https://www.britannica.com/science/barchan>. Erişim: 03.01.2024.
- Buchanan, R. O. (1974). *An illustrated dictionary of geography*. McGraw-Hill Far Eastern Publishers.
- Ceylan, M. A. (2020). *Beykoz ve çevresinde yer ve yerleşme adlarının değerlendirilmesi*. Beykoz 2020 Sempozyumu (27 - 29 Kasım 2020) (s.197-228). İstanbul.
- Coşkun, O. (2016). Bey armudu'ndan bergamot'a bir yolculuk. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 79-87.
- Cram, R. V. (1935). Balkanization and ancient history. *The Classical Journal*, 30(6), 362-364.
- Crawford, R. M. M. (2014). *Tundra-taiga biology: Human, plant, and animal survival in the Arctic*. Oxford University Press.
- Çağ, G. (2020). Sultan Abdülaziz dönemi balkanlarına imgesel bir bakış: Balkanlaşma kavramının ortaya çıkışına dair bir önerme. *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 1-17.
- Çalışkan, A. M. (1996). *İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca, İspanyolca ve Portekizcede Arapça, Farsça Ve Türkçe asıllı kelimeler (tam olmayan altı liste)*. Yenda.
- Darkot, B. (1979). Balkan. *İslam Ansiklopedisi* (ss. 280-283). MEB Yayınları.
- Dündar, Z., & Baysan, S. (2018). Aydın ilindeki efsanelerde geçen coğrafi öğelerin analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 19-39.
- Eren, H. (1987a). Balkan adının kökeni. *Türk Dili*, 429, 113-124.
- Eren, H. (1987b). Bulgarlar ve Türk dili. İçinde: *Bulgaristan'da Türk Varlığı Bildiriler (7 Haziran 1985)* (2. Baskı) (ss. 1-14). VII. Dizi - Sa. 87. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Eren, H. (1988). Balkan adının kökeni. *Batı Trakya'nın Sesi*, I(3), 39-42.

- Eren, H. (2003). Coğrafi adların etimolojik sözlüğü. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 51(2), 170-186.
- Ergun, P. (2009). Altay destanlarında tayga, kutlu ve kutsuz ağaçlarla ilgili terimler üzerine. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 27, 75-79.
- Erinç, S. (2002). *Jeomorfoloji II* (Hızl. A. Ertek & C. Güneysu). Der Yayınları.
- Ertek, A. (2023). *Coğrafya sözlüğü (terimlerin kısmen kökenleriyle)*. Pegem Akademi.
- Everdingen, R. O. (Compiled and Edited by) (2005). *Multi-language glossary of permafrost and related ground-ice terms*, International Permafrost Association. The Arctic Institute of North America The University of Calgary. https://globalcryospherewatch.org/reference/glossary_docs/Glossary_of_Permafrost_and_Ground-Ice_IPA_2005.pdf
- Evliya Çelebi. (1985). *Tam metin seyahatname* (Cilt 2). Üçdal Neşriyat.
- Evliya Çelebi. (1986). *Tam metin seyahatname* (Cilt 3). Üçdal Neşriyat.
- Gegory, D., Johnston, R., Pratt, G., Watts, M.J., & Whatmore, S. (2009). *The dictionary of human geography* (5th Edition). A John Wiley & Sons Ltd.
- Göney, S. (1975). *Büyük menderes bölgesi*. İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları No.79.
- Grumeza, I. (2010). *The Roots of balkanization: Eastern Europe C.E. 500-1500*. Lanham University Press of America.
- Güney, E. (1995). *Jeomorfoloji sözlüğü*. Eko Yayınları.
- Hedin, S. (1899). *Through Asia (with nearly three hundred illustrations from sketches and photographs by the author)* (Vol. I.). Harper G Brothers Publishers.
- Hedin, S. (1903). *Central Asia and Tibet: towards the holy city of Lassa*. I/II, Hurst And Blackett Limited.
- Homann, J.B. (1725). *Das Caspische Meer*.
- Homeros. (2005). *İlyada* (Çev. A. Erhat & A. Kadir). Can Yayınları.
- <https://az.wikipedia.org/wiki/Tak%C4%99> Erişim: 12.05.2024.
- <https://en.wikipedia.org/wiki/Palsa> Erişim: 09.09.2024.
- <https://etimologias.dechile.net/?tundra> Erişim: 10.09.2024.
- <https://geoportal.harita.gov.tr/>11.09.2024.
- <https://www.airpano.com/360video/vr-china-yardang/> Erişim: 12.04.2024.
- <https://www.frntr.com/cografya/3857927-yardang.html> Erişim: 02.04.2024.
- <https://www.merriam-webster.com/dictionary/tundra> Erişim: 10.09.2024.
- İzbırak, R. (1966). Coğrafya terimlerimizdeki değişme ve gelişmeler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 1, 25-64.
- İzbırak, R. (1986). *Coğrafya terimleri sözlüğü*. Milli Eğitim Bakanlığı Öğretmen Kitapları Dizisi: 157.
- Jordan, D. D. (2007). *A. B. Jordan: A Southern editor's view of Europe between the wars*. Popular Street Press.
- Kaşgarlı Mahmud. (1985). *Divânu lügâti't-Türk tercümesi I* (Çev. B. Atalay). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kınacı, M. (2020). Pseudo-Plutarkhos'un nehirler üzerine adlı eserine göre Maiandros nehri ve yorumlanması. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 39(68), 122-143.

- Kolukisa, E.A. (2002). Türk lehçelerinde coğrafi terimleri ve karşılıkları. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 115-121.
- Li, J., Dong, Z. G., Qian, Z. Z., Luo, W., Lub, J., & Wang, M. (2016). Yardangs in the Qaidam Basin, northwestern China: Distribution and morphology. *Aeolian Research*, 20(3-4), 89-99.
- Monkhouse, F. J. (1970). *A dictionary of geography* (2nd edition). Edward Arnold.
- Moore, W.G. (1954). *A dictionary of geography*. Penguin Reference Books.
- Nişanyan Sözlük, (t.y.). Menderes. <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/menderes>. Erişim: 06.02.2024.
- Oxford English dictionary (OED), (t.y.). Balkanization. https://www.oed.com/dictionary/balkanization_n?tl=true. Erişim: 12.04.2024.
- Öngör, S. (1980). *Coğrafya terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Petrov, M.P. (1973). *Deserts of the World*. Nauka Publ.
- Radloff, W. (1905). *Versuch eines wörterbuches der Türk-dialecte*. Dritter Band, (<http://katalog.tdk.gov.tr/resource?itemId=40757&dkymId=601>).
- Robert, P. (1977). *Dictionnaire: alphabétique & analogique de la langue Française*. Société Du Nouveau Littre.
- Selçuk Biricik, A. (2002). Coğrafi terimler üzerine bazı düşünceler. İçinde: S. Karabağ (Hızl.), *Türk Coğrafya Kurumu Coğrafya Kurultayı Bildiriler* (ss. 175-183). Gazi Kitabevi.
- Simić, P. (2013). Balkans and balkanisation: western perception of the balkans in the carnegie commission's report on the Balkan Wars from 1914 to 1996. *Perceptions*, 18(2), 113-134.
- Strabon. (2000). *Antik Anadolu coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV)* (Çev. A. Pekman). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Şemseddin Sami. (1317/1901). *Kâmûs-ı Türkî*. İkdam Matbaası.
- Şemseddin Sami. (2012). *Kamus-ı Türki*. İdeal Kültür Yayıncılık.
- TDK, (t.y.). *Güncel Türkçe sözlük*, <https://sozluk.gov.tr/> Erişim: 06.02.2024.
- The American heritage dictionary of the english language* (Fifth Edition) (2022). Harper Collins Publishers. <https://www.ahdictionary.com/word/search.html?q=bergamot>, Erişim: 02.04.2024.
- The Histories of Herodotus*. (1904). Transl. by H. Gary, D. Appleton and Company.
- Thomas, D. S.G. (Edit) (2016). *The Dictionary of physical geography*. John Wiley & Sons Ltd.
- Todorova, M. (2022). Balkan as a concept. In: O. P. Richmond & G. Visoka (Eds.), *The Palgrave Encyclopedia of Peace and Conflict Studies* (ss. 71-79). Springer Nature Switzerland AG.
- Umar, B. (1993). *Türkiye'deki tarihsel adlar*. İnkılap Kitabevi.
- Ünlü, M. (2018). Tarihsel süreçte balkan kavramı ve türevleri üzerine. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, 5(13), 135-142.
- Veliu, L. (2022). Balkanization. In: O. P. Richmond & G. Visoka (Eds.), *The Palgrave Encyclopedia of Peace and Conflict Studies* (ss. 80-90). Springer Nature Switzerland AG.

Wilhelm Radloff'un sözlüğündeki Altay Türkçesine ait kelimelerin incelenmesi (Tayga, s.812), <https://tdk.gov.tr/wilhelm-radloffun-sozlugundeki-altay-turkcesine-ait-kelimelerin-incelenmesi/> Erişim: 02.05.2024.

Xenophon. (1962). *Anabasis* (Çev. H. Örs). Milli Eğitim Bakanlığı.

